

Просперитет или оцеляване: успех „по български”

Христина Соколова

***Prosperity or survival: Bulgarian notions of successfulness:** This paper examines a fairly controversial aspect of Bulgarian socio-cultural environment – the concept of successful people and ways to achieve success. This work compares the results of two major analyses in Bulgarian social scientific research – Magdalena Garvanova’s dissertation on the transition of values in Bulgaria after 1989 and Yulian Genov’s analysis of notions of unsuccessfulness in Bulgarian mentality. The goal of this paper is to distinguish the socio-cultural traits of (un)successfulness in Bulgarian culture.*

Key words: *successfulness, socio-cultural traits, Intercultural Communication, transition of values, Bulgaria*

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от основните въпроси, занимаващ българското общество в момента, е как да се възстанови социалното равновесие в годините на икономическа и политическа криза. Още по-значим обаче е друг въпрос - как се стигна дотук? Тази тема не засяга само ежедневието на средностатистическия българин, но и всеки, който има ресурсите да предприеме стъпки за подобряване на положението в страната.

В социалните науки, и по-точно в межкултурната комуникация, често се счита, че обществените процеси в даден момент са резултат от множество натрупвания на културно-исторически пластове в „живота” на едно общество. Тези натрупвания формират създаването на обществени ценности, което е бавен и непрекъснат процес във времето. Ценностите са ядрото на общественото съзнание и като такова определят начина на мислене в обществото, отношението към случващото се и най-вече обществената реакция при конкретни събития. Във всички общества се наблюдава процес на ценностна трансформация, който е естествен и е непрекъснат в хода на цивилизационното развитие. За да може да оцелее, една културна група трябва да се адаптира към условията на средата, което се случва чрез т.нар. ценностен преход. Оцеляването е свързано и с продължаване на съществуването на групата, което се мотивира от стремежа или към просперитет и напредък, или към поддържане на базовите нужди. Именно това определя дали една култура е култура на икономически, научен и материален напредък или на оцеляване и поддържане на статукво, и доколко може да се говори за „култура на успеха”.

В настоящата разработка се търси обяснение в ценностен план на протичащите процеси в българското общество в периода на неговата демократизация, като се маркират ценностните специфики на представите за успеха и успяването главно на базата на съществуващи разработки по тази проблематика.

ИЗЛОЖЕНИЕ

След 1989 г., след падането на Желязната завеса, съвременна България преживява непрекъснат процес на ценностна трансформация. В какво се състои това? В страната съществуват паралелно множество „светове” на различни социокултурни групи (етноси, религии, поколения, професии и др.), които трудно поддържат контакт помежду си заради значителните различия в начина на мислене. Една от причините за това е смяната на политическата система от тоталитаризъм към представителна демокрация, а друга причина е цялостната историческа линия на съществуване на България: непрекъснати промени в политическата и икономическата система в края на 20 век, множество катаклизи и спадове в развитието, често „прекъсване на нишката” с предишен режим на управление. Тази постоянна несигурност в устройството и съществуването на страната предизвиква защитна реакция на стремеж към оцеляване.

Социалната психология в България търси активно отговора на въпроса какво точно се случва с българското общество в момента. Как може ходът на развитие да върви в положителна посока и възможно ли е да се промени начинът на мислене?

Българската изследователка от Института по психология към БАН Магдалена Гарванова прави изследване на промяната на българските ценности в периода след 1989г. Трудът ѝ, „Трансформация в ценностите на съвременния българин“ от 2013г., е един от първите по тази тематика и поставя основите на проучването на ценностните трансформации в областта на психологията. Именно Гарванова очертава ценностната промяна у българите по времето на прехода към демократично общество. За целта е направен сравнителен анализ на данните от две емпирични изследвания, проведени през 1995 и 2005 г. с методиката на Шалом Шварц. Израелският психолог предлага модел на ценностната система на индивидуално ниво, според който ценностите са вярвания, водещи до желано състояние или поведение в определена ситуация. Той класифицира 10 ценностни групи: *самонасоченост* (творчество, свобода, избор на собствени цели), *стимулация* (разнообразен, вълнуващ живот, предизвикателство), *хедонизъм* (удоволствие, радост от живота), *постижение* (амбиция, успех, способност), *могъщество* (власт, богатство, социално признание), *сигурност* (социален ред, чистота, здраве, чувство за принадлежност), *приспособяване* (подчинение, самодисциплина, учтивост), *традиция* (уважение към традицията, скромност, набожност), *милосърдие* (услужливост, лоялност, опрощение), *универсализъм* (широкосрочност, социална справедливост, свят на красотата). [2]

Резултатите от изследванията на Гарванова показват, че за периода 1995-2005г. ценностните категории, свързани с *потребностите за развитие* (универсализъм, себенасоченост и постижение), и *потребностите на дефицита* (сигурност, традиция и власт), губят интензитет. [2] Обяснение за това може да се търси в приспособяването на българите към новите социални условия в страната по това време. В ценностната йерархия обаче не се наблюдават значителни промени. Приоритетни са ценностите на *сигурността, себенасочеността, доброжелателността и конформността*. Те формират *устойчивото ядро* на ценностната система на българите [2]. Може да се обобщи, че йерархията на ценностите не е хомогенна и е противоречива, а приоритетните групи ценности са „компромис между старите, колективистични и новите, индивидуалистични ценности“ [2]. Друг важен извод на изследователката е, че в България все още не съществува архетип за успешния човек като позитивен стереотип на поведение. В новото политическо устройство и условията на пазарна икономика водеща роля получават качества като способност за приспособяване и изобретателност. Заради това по-голяма значимост в българската йерархия на ценностите придобиват категориите „постижение“ и „универсализъм“, а „власт“, „сигурност“ и „традиция“ намаляват все повече влиянието си. Все още обаче от първостепенна важност за българите остават конформността, доброжелателността и хедонизма – те се запазват като водещи ценности [2]. Това означава, че за постигане на дадена цел индивидът трябва да е склонен на компромис, да е готов да бъде сговорчив и търсещ добри взаимоотношения с членовете на културната група. Постигането на резултат самостоятелно се счита за излишно усилие, което може и да не бъде плод на честен труд.

Други автори също изследват въпроса защо е толкова трудно да се просперира в България и кога хората ще бъдат ориентирани повече към постижения, отколкото към оцеляване. Българският предприемач Юлиан Генов, например, изследва проблематиката на постижението в България в книгата си от 2004г. „Защо толкова малко успяваме?“ [3]. Авторът разглежда основния проблем през призмата на организационната психология и межкултурната комуникация. Той анализира данните от изследвания на Х. Хофстеде и Михаил Минков, включва становища от

издания на Марко Семов, Иван Хаджийски, както и резултати от множество социологически проучвания на общественото мнение в България. Разработката на Генов е може би единственият опит за анализ на въпроса за социокултурните особености на успеха в България.

Основната му теза е, че в българското общество се отдава малко значение на себеизявата, а успехът се смята за източник на житейски проблеми и омраза. Той доказва позицията си с множество данни за ценностните ориентации и наклонностите на българското общество. Изводите му включват становището, че българите се стремят най-вече към „изконни ценности“ и не са толерантни към противоречията. Те търсят абсолютната истина и стабилността в конкретната ситуация. Това води до непрекъснато поддържане на статуквото, живеее в настоящия момент, заради страх от неизвестното и невъзможността планиране на бъдещето. Това са черти на умерено краткосрочно ориентирана култура, в която планирането на десетилетия напред носи по-голям риск и неизвестност, а също нарушава статуквото на живеенето „за мига“ [3: 207-208].

Според автора може да се счете, че в България съществува т. нар. „култура на бедността“. Тя представлява нуждата от поддържане на статуквото (бедност) и страх от неизвестното (промяна на материалното благосъстояние). Културата на бедността често е „одобрявана“ от преживяващите я: управляващи и управлявани. Това е едно от следствията на характерното за българите голямо властово разстояние. Високата властова дистанция между различните нива на йерархията в едно общество може да се прояви, когато властимащия може да прави каквото си пожелае без никакви последствия, включително да нарушава обществените и законови норми, а управляваният приема този обществен ред като правилен. Това легитимира потребността от зависимост и повечето българи очакват поведението им да се санкционира от външни сили. Ако това не се случи, често членовете на групата не могат сами да поемат инициатива, защото тя винаги трябва да получи одобрението на властимащия. Пример за това авторът дава с някои особености на семейното възпитание. Според Генов родителите учат децата си, че властимащият упражнява правомощията си не въз основата на важащи са всеки член на обществото (семейството) принципи (закони), а изцяло по своя воля и настроение. Това, смята Генов, полага основите за „културата на бедността“, в която бедността е съдба, орисия, *дадена от обстоятелствата или властимащия* и не си струва да се преодолява. „Вместо да преодоляват бедността, повечето българи търсят оправдание в нея.“ [3: 220]. Поради тази причина мнозинството от българите са убедени, че благосъстоянието може да бъде създадено, а само богатството, наследено от миналото, може да се преразпределя, като винаги ще има някой губещ от това. В този смисъл, семейство или индивид, който просперира, се разглежда като *заплаха за общността*. Затова и големият успех е нещо нежелано и дори опасно за личността, която го постига. [3: 221]

Генов смята, че вследствие на посоченото по-горе, характерен за българина става песимизмът като защитна реакция срещу външни атаки. Когато никой не знае за постиженията (материални и духовни) на един индивид, няма как да му ги отнеме. Следователно, изразената тревога от битието и статуквото е предизвикана не от личен неуспех или сериозни материални затруднения, а от страха за себеизява и усещането, чене е правилно да се разкрива личният успех, а само трябва да се съчувства на чуждото нещастие. Поради тази причина българите предпочитат да скрият благоденствието и щастието си, за да не им бъде отнето то от външни сили, или да не си навлекат омразата и завистта на околните. [3: 264] Всичко това свидетелства, че *„в българското общество липсва модел и език на успеха, както и социално приемливо признание за него.“* Той е приравнен до „инфантилен наивизъм“, а хората, които имат постижения, не вярват, че и друг човек е способен на това. „Така се оформят *въображаеми мнозинства* на хора, които живеят зле.“ [3:

255-265]. По този начин този признак на особено обществено лицемерие кара успелите хора да се срамуват (привидно) от постиженията си и да ги омаловажават, което създава некоректни представи за действителното материално и духовно състояние на българското общество. Нещо, което авторът на тази разработка също е наблюдавал в житейския си път, но за което намира доказателства именно в книгата на Ю. Генов. В крайна сметка става ясно, че състоянието на лично нещастие и безперспективност (или поне усещането за това) се възприема като една *социално престижна позиция* [3: 266].

Въз основа на разсъжденията на Юлиан Генов за причините, които водят до невъзможност за постигане на успех в България, „може да се направи заключението, че българската национална култура притежава повечето от характеристиките, възпрепятстващи продуктивността и създаването на просперитет и благосъстояние. Нашата „традиционна култура [...] вече е изчерпала вътрешните си ресурси и не е в състояние да ни предложи прогрес“.” [3: 280].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Заради характеристиките на ценностния преход в страната и особеностите на народопсихологията, успехът в България е по-скоро „невидимо“ понятие. Той присъства скрито, като нещо, което се случва „зад кулисите“ и в ущърб на общността. Успелият човек има изключително противоречив образ, който се подхранва от създаваните представи за „двуличието“ на човешките постижения в българската социокултурна среда. Ценностният преход в страната допълнително задълбочава тежестта на проблема заради нехомогенната мисловна среда в обществото. Би било препоръчително намирането на общо съгласие, както обществено, така и ценностно, за важността и стойността на личностния успех. В противен случай съществува опасност да пострада развитието и просперитета на страната като цяло, а проблемите на прехода към демократични ценности да продължат да се задълбочават.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Sokolova, H. Success as a Cultural Value: A Comparison between the Notions of Success and Well-Being in Bulgaria and Hungary. Danubius International Conference Centre, 4th International Conference The Danube - Axis of European Identity, Ruse, June 30th 2014 Conference paper.

[2] Гарванова, М. Трансформация в ценностите на съвременния българин, „Забуквите – О писменехъ“, С. 2013

[3] Генов, Ю. Защо толкова малко успяваме. Размисли върху това колко малко ни пречат някои назадничави черти на нашата култура. София, Класика и Стил, 2004, стр. 207-208; 220-221; 264; 255-265; 266; 280.

[4] Георгиев, А., Г. Стайков, Е. Спахийски. Моделът на успеха 22. Или как да успяваш в България. Училище за успех. С., 2012.

[5] Соколова, Х. Успехът в езика на българи и унгарци (изследване от гледна точка на межкултурната комуникация). In: Научни трудове на Русенския университет. 2013, том 52, серия 5.2

За контакти:

Ас. Христина Соколова, Катедра „Европеистика и международни отношения“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел.: 082-888-708, e-mail: hsokolova@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.